

Mám na to

Zpráva z realizovaného výzkumu

Praha, 2017

Realizační tým:

Mgr. Jana Hrazdilová, Mgr. Daniela Žižková

Obsah

Obsah.....	2
Úvod	3
Metodologie	3
Sociodemografické údaje	4
Výsledky výzkumu v jednotlivých oblastech.....	6
1. Podpora rodinných vztahů	6
2. Sebepojetí dítěte	12
3. Attachment (vztahová vazba)	15
4. Ztráty	18
5. Zájem o vzdělávání	21
Shrnutí hlavních poznatků z výzkumu	22
Otázky a doporučení.....	24
Závěr	25

Úvod

Výzkum „Mám na to“ (část zaměřená na vychovatele v dětských domovech) byl připravován od května 2016. Sociologové ve spolupráci s psychologem a zaměstnanci Letního domu stanovili 4 odborné oblasti, na které se výzkum zaměřuje. Jsou to následující témata:

- * podpora rodinných vztahů
- * sebepojetí dítěte
- * attachment (vztahová vazba)
- * zpracování ztrát.

Cílovou skupinou výzkumu jsou již zmínění vychovatelé a vychovatelky ve vybraných dětských domovech. Jedná se o dětské domovy v Klánovicích, Korkyni a Písku, se kterými Letní dům dlouhodobě spolupracuje.

I přesto, že výzkumu se zúčastnilo více žen než mužů (viz dále sociodemografické údaje), jsou výsledky z výzkumu interpretovány v rámci zobecnění jednotně v mužském rodě (vychovatel, dotazovaný, respondent apod.), aby byla zachována maximální možná anonymita odpovědí.

Cílem tohoto výzkumu je zjištění kompetencí vychovatelů v daných oblastech a jejich využití v praxi. Čtyři odborná témata jsou rozvinuta tak, aby mohla vzniknout detailnější analýza o jejich povědomí, porozumění a uplatnění v praxi. Současně je zjišťován zájem vychovatelů o vzdělání ve stanovených oblastech.

Získané poznatky z výzkumu budou využity především jako podklad pro realizaci následného vzdělávání.

Metodologie

Samotný sběr dat proběhl v období září až listopad 2016 ve dvou fázích – elektronické dotazníkové šetření a následné kvalitativní rozhovory.

Dotazníky byly distribuovány emailem do jednotlivých dětských domovů a jejich vyplnění proběhlo online pomocí elektronických formulářů. Tím byla zajištěna jednoduchost a relativní rychlost sběru dat. Dotazník byl anonymní a jeho vyplnění dobrovolné.

Polostandardizované, individuální rozhovory byly realizovány tazateli přímo v dětských domovech a každý rozhovor trval přibližně hodinu a půl. Předpokladem pro účast na rozhovoru bylo vyplnění výše zmíněného elektronického dotazníku, na jehož základě se mohl respondent rozhodnout, jestli se chce zúčastnit následného individuálního rozhovoru.

V průběhu dotazování byl se souhlasem respondenta pořízen audio záznam. Získaná data byla přepsána do písemného dokumentu v průběhu listopadu až prosince 2016.

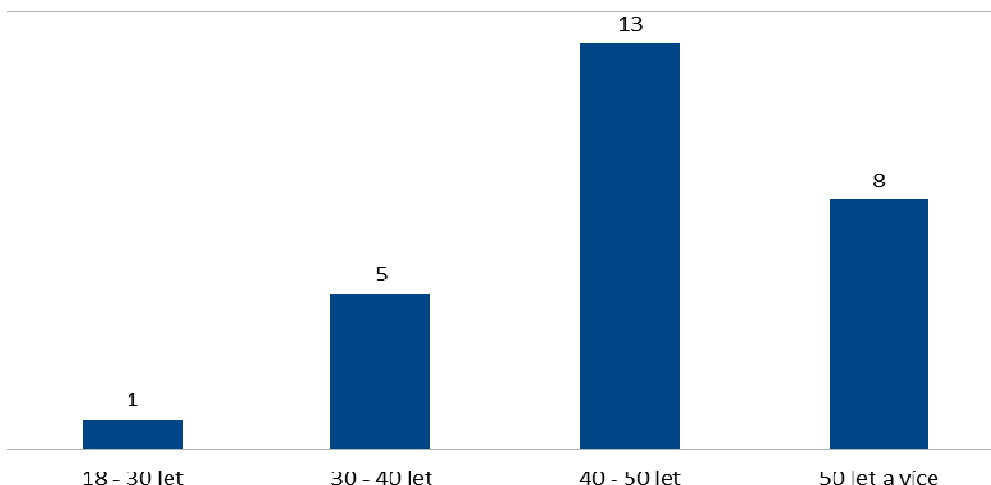
Nyní předkládáme zprávu z analýzy dat.

Sociodemografické údaje

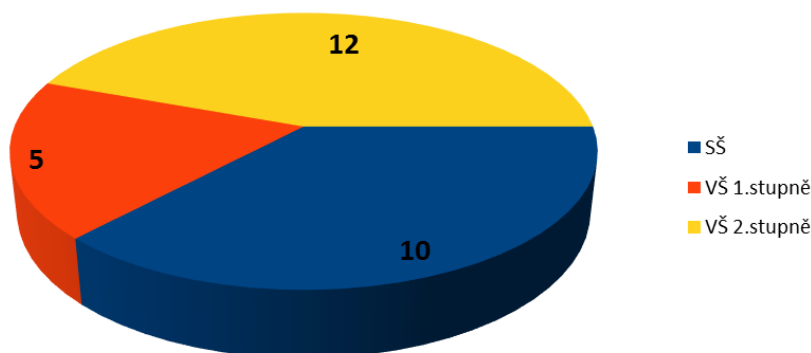
Dotazníkové šetření

Elektronický dotazník vyplnilo 27 respondentů, konkrétně 21 žen a 6 mužů. Většina respondentů jsou ženy starší čtyřiceti let. Údaje o věkovém rozložení respondentů zachycuje Graf 1. a údaje o nejvyšším dosaženém vzdělání uvádíme v Grafu 2.

Graf 1. Dotazníkové šetření: věk respondentů

Graf 2. Dotazníkové šetření: vzdělání respondentů

Respondenti pracují v oblasti péče o ohrožené děti průměrně 11 let (medián ukazuje 12 let). Průměrná délka práce v konkrétním dětském domově je u našich respondentů 9,5 roku (medián pak říká 8 let). Z toho 2/3 respondentů pracují stejně dlouhou dobu v oblasti péče o ohrožené děti i v daném dětském domově, tedy v průběhu kariéry nezměnili své pracovní působiště.

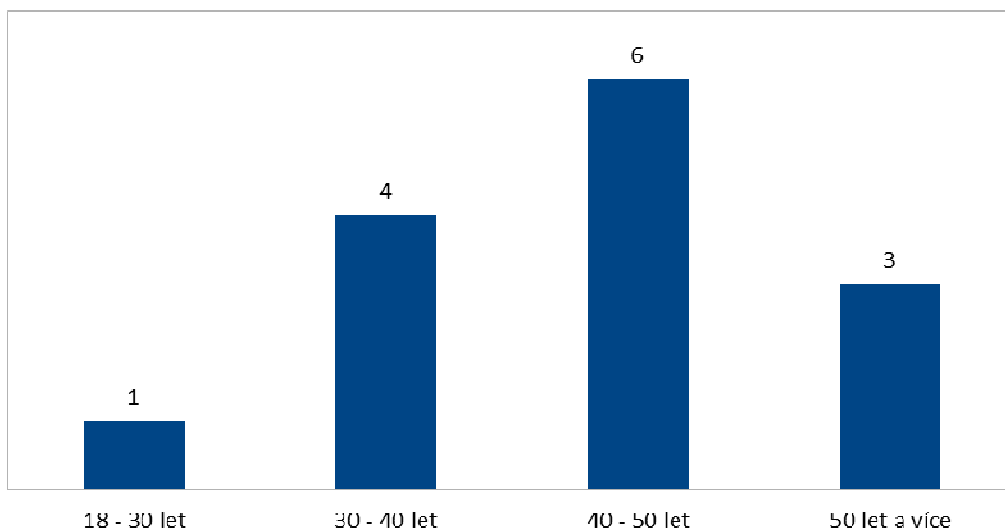
Z aritmetického průměru vyplývá, že vychovatelé jsou klíčovým pracovníkem průměrně pro 6 dětí.

Vzhledem k velké směrodatné odchylce v této položce je však přesnější medián, který nám ukazuje, že vychovatelé jsou klíčovým pracovníkem průměrně pro 4 děti. Nejmladšímu dítěti jsou pak 3 roky a nejstaršímu 26 let.

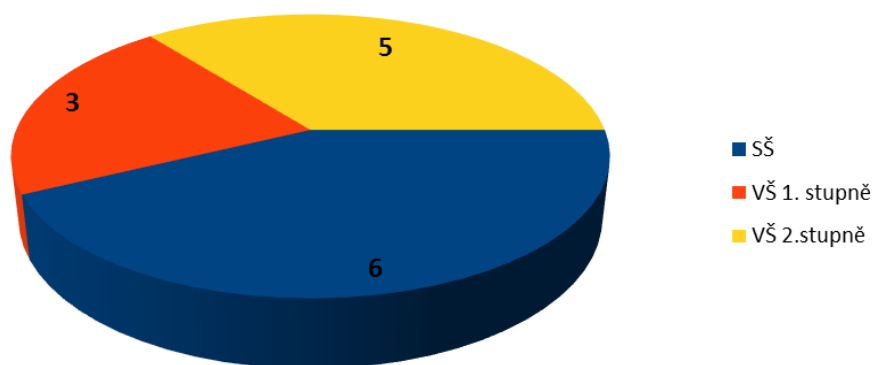
Kvalitativní rozhovory

Individuálních rozhovorů se zúčastnilo 14 respondentů, konkrétně 10 žen a 4 muži. V Grafu 3. jsou údaje o věkovém rozložení respondentů a údaje o nejvyšším dosaženém vzdělání uvádíme v Grafu 4.

Graf 3. Kvalitativní rozhovory: věk respondentů

Graf 4. Kvalitativní rozhovory: vzdělání respondentů

Rozhovory proběhly s vychovateli, kteří pracují v sociální oblasti v průměru 12 let a v daném dětském domově pak v průměru 11 let (medián ukazuje 8.5 roku).

Polovina vychovatelů pak pracuje stejně dlouho v sociální oblasti jako v daném dětském domově.

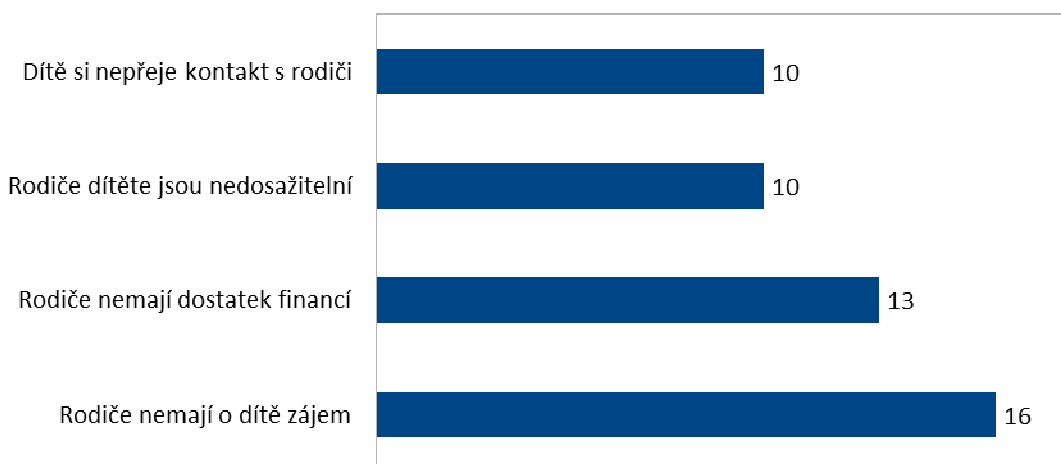
Vychovatelé jsou klíčovým pracovníkem průměrně pro 3 děti. Nejmladšímu dítěti jsou 4 roky a nejstaršímu 23 let.

Výsledky výzkumu v jednotlivých oblastech

1. Podpora rodinných vztahů

Jak vyplynulo z elektronických dotazníků, 2/3 vychovatelů považují ve své práci za velmi důležité podporovat u dětí rodinné vztahy. Zároveň mnozí z nich shledávají kontakt s rodiči obtížný, a to nejčastěji z důvodů uvedených v Grafu 5.

Graf 5. Kontakt dětí s rodiči bývá obtížný z následujících důvodů (elektronické dotazníky - 27 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

V kvalitativních rozhovorech jsme se zajímali o **způsoby podpory rodinných vztahů**. Bylo zjištěno, že vychovatelé podporují především vzájemné telefonování mezi dětmi a rodiči (1/2 z celkem 14 dotázaných). Snaží se, aby si dítě s rodičem užilo osobní kontakt: pokouší se rozvinout nápady dítěte či rodiče anebo nabízejí dítěti vlastní nápady pro kontakt s rodičem (1/3). Dále podporují, aby docházelo k setkávání dítěte s rodičem, kdy rodič navštěvuje dítě v dětském domově nebo také dítě navštěvuje rodiče v jeho bydlišti (1/3). Vyjádřeny jsou určité obecné postoje, kterými se při podpoře rodinných vztahů vychovatelé řídí: je potřeba umožňovat kontakt s rodiči, podporovat vztahy a vazby, hledat možnosti kontaktů (1/3).

Z rozhovorů vyplynulo, že pracovníci mají téma podpory rodinných vztahů spojeno s mnoha dalšími okolnostmi. Objevily se např. úvahy o tom, jak dětem sdělovat nepříjemné věci týkající se rodičů, vyšla najevo určitá omezenost možností podpory v souvislosti s nastavením pravidel daného zařízení a s nastavením samotného rodiče. Někteří pracovníci také zmiňovali, že domluva s rodiči je z jejich zkušenosti někdy velmi těžká, např. když má rodič potíže s alkoholem nebo je bez přístřeší, je nespolehlivý. Zároveň někteří respondenti vnímají situaci selhání rodiče jako něco, co ne vždy „nechce udělat“, ale třeba také „neumí udělat“. Pracovníci se jej pak snaží ve spolupráci se sociální pracovníci podpořit (viz také níže-sekundární podpora).

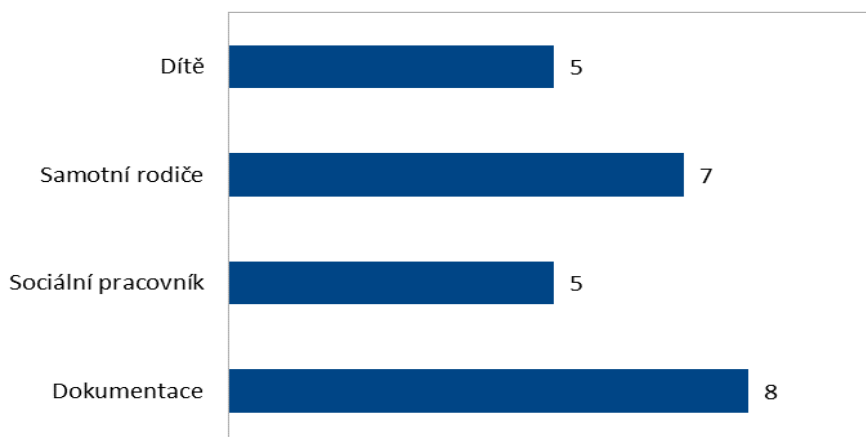
Zaznělo rovněž, že u mladých dospělých lidí žijících v dětském domově nemá pracovník právo jim zasahovat do rodinných vztahů. To možná vypovídá o různosti vnímání pojmů „podpora“ a „zasahování“.

Podpora vztahu s rodičem má tedy mnoho podob a z jednotlivých rozhovorů s respondenty vyplývá, že míra podpory může být postupně navyšována: od motivace k telefonickým rozhovorům či vymýšlení programu pro společné odpoledne, přes pozvánky na pravidelné akce či zapojování rodičů do aktivit dítěte (doprovodit dítě odpoledne do ZUŠ, vést kroužek v dětském domově apod.), až po pravidelné návštěvy rodiče v dětském domově a pravidelné dny, které dítě tráví doma s rodičem. Podmínkou takového vývoje je připravenost rodiče na pravidelný kontakt s dítětem a na spolupráci s dětským domovem („Nakonec záleží na rodiči, co udělá.“) a svoji roli může hrát také specifikum podmínek každého zařízení (v různých dětských domovech mohou být využívány různé nástroje podpory).

Zajímavé může být, že ač byli respondenti dotázáni obecně na podporu rodinných vztahů, mluvili zejména o vztazích dětí s rodiči. Zatímco vztahy se sourozenci, kteří jsou součástí úzké rodiny, jsou zmiňovány až později, v souvislosti s otázkou podpory jiných vztahů.

Následně jsme se zabírali oblastí **získávání informací o rodičích**. Jak vyplývá z níže uvedeného Grafu 6, pracovníci získávají informace o rodiči nejčastěji z dokumentace dítěte, ale také od samotného rodiče. Další cestou je výměna informace se sociální pracovníci v případě potřeby a také informace od dítěte (které často pracovníci berou „s rezervou“, podotýkají, že informace od dítěte mohou být z různých důvodů zkreslené).

Graf 6. Zdroj informací o rodičích
(kvalitativní rozhovory - 14 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

Vychovatelé považují za důležité mít informace o rodičích a 5 ze 14 dotázaných rovněž uvedlo, že díky informacím o rodičích lépe vědí, co mohou čekat při práci s dítětem. Objevuje se také odůvodnění, že na základě informací o rodičích může vychovatel lépe pochopit chování dítěte. Další respondent říká, že je důležité informace o rodičích znát, aby vychovatelé dětem nevědomky neublížili.

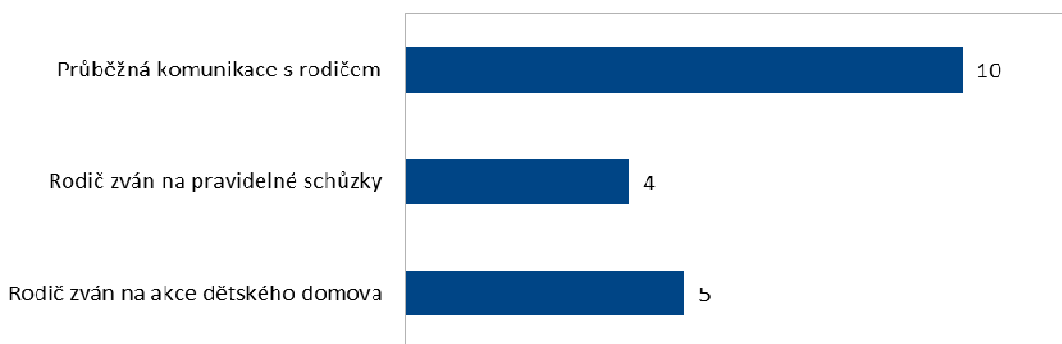
Z dotázaných vychovatelů jich 6 sdělilo, že vnímají či mají stanoveny **hranice pro získávání informací o rodičích**. Další 6 naopak říká, že hranice stanoveny nemají. Nejasný postoj k této otázce mají 2 vychovatelé. Nicméně i tam, kde je deklarováno, že hranice pro získávání informací stanoveny nejsou, se při rozhovoru ukazuje, že určité hranice přece jen existují.

Tyto hranice jsou dvojího typu – institucionální (zákonná povinnost - jednou za půl roku sdělování informací soudu; zabývá se jen tím, co je uvedeno v dokumentaci) a osobní, subjektivně nastavené (nezachází do intimností; neptá se na nepříjemné věci; dovídá se informace podle toho, jak se rodič svěří).

Dále nás zajímalo, zda vychovatelé **mluví s dětmi o rodičích**. Většina dotázaných odpověděla kladně. Pouze jeden vysvětluje, že děti s ním o rodičích vůbec nemluví a on sám tudíž toto téma neotevívá. Jedná se v tomto případě o děti, které jsou již dospělé. Ze 14 dotázaných 5 zmiňuje, že spíše vyčkávají, až děti začnou mluvit o rodičích samy. Někteří ale také zkouší cílené hovory o rodičích, např. po návratu dítěte od rodičů se vyptávají, jak se s rodiči mělo, nebo dává příklad, že u nich doma to vždy fungovalo takto a ptá se dětí, jak to fungovalo u nich doma. U jednoho pracovníka jsou rodiče tématem k hovoru také v situaci, když se blíží doba odchodu dítěte z dětského domova – rodina je potom alternativou, kam jít a pracovník se o tom s dítětem snaží mluvit. Jeden dotázaný v této souvislosti také zmiňuje, že dětem nabízí i určitý morální apel např. je-li rodič alkoholik, otevřeně pojmenovává, že z tohoto není dobré brát si příklad. Současně poznamenává, že se často pracovníci ocitají na „tenkém ledě“, neboť je potřeba myslet na to, že o rodičích se nejde vyjadřovat nějakým špatným způsobem, protože děti jsou na to velmi citlivé, vždy to budou jejich rodiče. Tématem společných hovorů jsou např. také nenaplněné sliby rodičů, naštvaní dětí vůči rodičům, vysvětlování, že rodič neměl lehkou situaci, nebo naopak citlivým způsobem snaha o „rozpouštění“ ideálních představ dětí o rodičích.

Další oblastí rozhovoru v rámci tématu podpory rodinných vztahů byla **spolupráce s rodiči**. Z podrobných rozhovorů vyplynulo, že vychovatelé vstupují do spolupráce s rodiči především na úrovni přímého kontaktu dítěte s rodičem. Lze rozlišit tři základní typy spolupráce vychovatelů s rodiči, které zachycuje Graf 7.

Graf 7. Typ spolupráce dětského domova s rodičem dítětem
(kvalitativní rozhovory - 14 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

Nejčastěji je to průběžné dojednávání konkrétního kontaktu dítěte s rodičem, tuto variantu volilo 10 vychovatelů. Jedná se o situace spolupráce, kdy se např. vychovatel s rodičem domlouvá, co připraví dítěti na výlet s rodičem, telefonuje za tímto účelem rodiči nebo hovoří krátce s rodičem, když sám volá do dětského domova. Také jsou to různé jednorázové schůzky. Například když se rozhoduje o dítěti, mluví vychovatel s rodičem během jeho návštěvy v dětském domově, informují rodiče telefonicky nebo osobně o školní docházce dítěte, přizvou rodiče při jeho návštěvě v dětském domově na kávu, čaj, pomáhají zorganizovat, naplánovat pobyt dítěte u rodičů apod. Zazněla také informace, že rodiči je umožněno přespání v dětském domově (když je rodič z daleka), aby kontakt s dítětem mohl být častější.

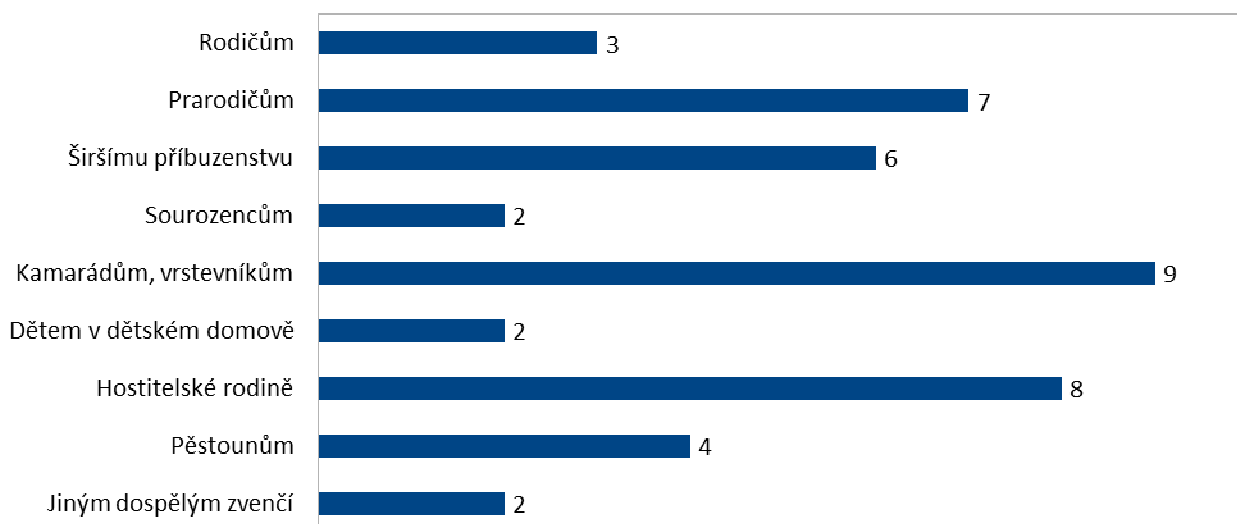
Další oblastí, kterou zmínili 4 vychovatelé, jsou pravidelné rodinné schůzky, kterých se zúčastní dítě, rodič, kmenový vychovatel dítěte a sociální pracovníce z dětského domova. Na těchto schůzkách se projednává aktuální situace dítěte, plánuje se, rodič je zapojen a má rovněž plán, co má do příště zajisti, udělat apod. Z uvedených informací vyplývá, že se jedná o výrazně širší způsob podpory vztahu mezi dítětem a rodičem, protože rodinná schůzka může mít za cíl nejen realizaci kontaktů, ale také např. plán kroků pro rodiče v rámci jeho snahy o změnu vlastní životní situace.

Třetí oblastí spolupráce s rodiči je zvaní rodičů na akce dětského domova, kdy 5 vychovatelů za 14 dotázaných odpovědělo, že rodiče cíleně zvou na výlety, turistiku, vánoční pečení a jiné.

Respondenti odpovědi na otázku spolupráce s rodičem hojně doplňují informacemi, jaké obtíže či otázky jim při spolupráci s rodiči vyvstávají. Jeden z respondentů se pozastavuje nad tím, že rodiče si dítě berou domů na víkend pouze na jeho popud, sami z vlastního rozhodnutí tak neučiní. Jiný dotázaný se domnívá, že pokud rodič sám vyrůstal v dětském domově, má následně negativní postoj k dětskému domovu a spolupráce s ním je pak obtížná. Další respondent uvádí, že je pro něj někdy těžké snášet výtky rodičů, které se zaměřují na péči o dítě (rodiče někdy říkají pracovníkům, že dělají různé věci špatně, nebo říkají, co a jak mají pracovníci dělat - například čištění zubů, volba šamponu apod.). Další pracovníci sdělují, že spolupráci komplikuje, když rodiče něco slíbí a pak to nesplní, nedostaví se, přerušují informace, nemají zájem nebo nemají dostatečnou sebereflexi. Objevuje se však i pozitivnější náhled na situaci selhání. Pracovník rozlišuje, že někteří rodiče nedorazí, protože nemají zájem, ale jiní nedorazí také proto, že to neumí (nejsou v tomto směru dostatečně kompetentní). Tento respondent pracuje s předpokladem, že i když rodič v tomto směru selže, tak příště má možnost to zkusit znovu.

Dále se všichni účastníci rozhovorů domnívají, že se jim daří **podporovat jiné vztahy dětí**, se kterými pracují. A jak znázorňuje Graf 8., vychovatelé nejčastěji uváděli podporu vztahů s vrstevníky/kamarády (např. ze školy, z kroužků), dále vztahy s hostitelskou rodinou, s prarodiči nebo s dalšími příbuznými.

Graf 8. U dětí podporuji vytváření vztahů k ...
(kvalitativní rozhovory - 14 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

Podpora vztahů se sourozenci zazněla jen ve dvou případech (přičemž v jednom případě pracovník doplňuje, že vítají styk se sourozenci, pokud ovšem dětem nehrozí nějaké nebezpečí). Pokaždé se jedná o sourozence, kteří žijí mimo dětský domov a jsou tedy pravděpodobně vnímáni jinou optikou, než sourozenci žijící společně v dětském domově. Je možné, že podporu sourozeneckých vztahů uvnitř dětského domova vnímají pracovníci jako samozřejmou a neuvádějí tudíž explicitně podporu tohoto typu vztahu ani v otázce podpory rodinných vztahů (tato domněnka však není ověřena).

Kategorie „jiní dospělí“ představuje podporu přirozených vztahů s dospělými mimo dětský domov, kterým lze důvěřovat. S dospělými mimo jakékoliv instituce/organizace se to podaří jen někdy, ale dotázaný vychovatel to považuje za velmi důležité (a zmiňuje opačnou situaci, kdy se podaří navázat vztah se špatnou partou, kde pak dítě zažije podraz a zklamání).

V této souvislosti oceňuje i podpůrné aktivity ze strany organizací (např. Letní dům, LATA), kdy pracovníci z těchto organizací pravidelně jezdí za dětmi do dětského domova a udržují s nimi vztahy. Tento přínos organizací vnímají i další 2 pracovníci.

Částečně negativní reakce u dvou dotázaných je spojena se vztahy s pěstouny – pracovníci uvádějí výroky jako „moc to nefungovalo“, „rodiny nezvládají a děti se vracejí – děti nemají dobrou zkušenost“. Ve dvou případech je naopak vztah s pěstounem vnímán pozitivně – zveme pěstouny, hledáme pěstouny, aby mělo dítě kam jet na prázdniny (u poslední výpovědi není jasno, zda je skutečně myšlena pěstounská péče). Tento pracovník rovněž popisuje podporu kontinuity vztahů ze strany dětského domova – zvou např. bývalé děti z dětského domova, pěstounské rodiny s dětmi z dětského domova apod. na setkání po 10 letech, píšou si, posílají fotky apod.

Jeden dotázaný sděluje, že je pro něj někdy velmi obtížné sledovat vztahy dětí s jejich blízkými. Příkladem uvádí situaci, kdy rodič není dítětem záměrně přizván na oslavu narozenin. Pracovník tomuto rozhodnutí v kontextu celé rodinné situace nějak rozumí, ale přesto to považuje za náročné.

Důležitým tématem je také **sekundární podpora vztahů dítěte**, kterou zde chápeme jako kontakt vychovatele s dalšími stranami, které mohou přispět k podpoře vztahů dítěte. Dalšími stranami pro účely tohoto výzkumu rozumíme sociální pracovníky v dětských domovech a pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD).

Všichni dotázaní vychovatelé spolupracují se sociální pracovníci, která je zaměstnána v dětském domově. Z vyprávění dotázaných vyplývá, že kompetence sociálních pracovníků v jednotlivých dětských domovech se pravděpodobně částečně liší. Jeden vychovatel např. popisuje, jak sociální pracovnice veze dítě k rodičům do jejich bydliště, když se rodičům nedaří přijet za dítětem. A také zmiňuje, že jejich sociální pracovnice podporuje systematicky rodiče v posilování kompetencí v tomto směru (pomůže rodiči vyhledat autobusové spojení, zorganizovat návštěvu, apod.). Jiný pracovník naopak uvádí, že sociální pracovnice zná dítě spíše z té administrativní stránky. Vychovatelé mají možnost se soc. pracovníci konzultovat to, s čím si neví rady, když cokoliv potřebují vyřešit ohledně dítěte (plánování pobytu v bydlišti rodiče, vyřizování různé dokumentace apod.).

Kontakt vychovatelů s pracovníci OSPOD je méně častý. Vychovatelé uvádějí pravidelné podávání zpráv o dítěti OSPODu v intervalu 1 x za půl roku nebo 1 x za tři měsíce, kooperaci s OSPOD při zařizování povolenky pro dítě, které jede na víkend k rodičům apod. Celkově s OSPOD komunikuje spíše sociální pracovnice, než vychovatelé sami.

V některých případech respondenti uvádějí, že pracovnice OSPOD při návštěvě dětského domova komunikuje spíše se sociální pracovníci a s dítětem. Jeden pracovník toto komentuje slovy, že je škoda, když nejsou vychovatelé rovněž osloveni, protože vědí o dítěti přece jen nejlépe. Zaznává ale i opačná zkušenost, že pracovnice OSPOD při návštěvě hovoří jak se sociální pracovníci, tak s vychovatelem a dítětem.

Zjišťovali jsme dále, jestli pracovníci vnímají nějaké nastavené **hranice pro spolupráci se sociální pracovníci či pracovníci/kem OSPOD**. Z oslovených respondentů si 5 osob myslí, že existují jisté hranice ve spolupráci.

Jedná se opět buďto o jejich vnitřní hranice, nebo také o hranice metodicky vymezené. Tito pracovníci uvádějí např., že informace, které říkat nemusejí, zkrátka neuvádějí. Jeden dotázaný říká, že pokud by vyhodnotil, „že je něco špatně“ na styku s rodiči, upozornil by na to. Jiný uvádí, že je víceméně dáno, kdo s kým komunikuje a je to na společné koordinaci: se sociální pracovníci všichni vychovatelé, s OSPOD především sociální pracovnice. Další pracovník uvádí, že OSPODu je předáván IPOD (individuální plán ochrany dítěte) a dle jeho slov by tam „mělo být vše provázáno“. Zároveň říká, že neověřené informace by neměly „jít dál“. Jeden respondent uvádí, že využívají tzv. záznamy ve složce pro každou „buňku“ (tedy skupinu dětí v dané bytové jednotce). Záznamy si mezi sebou předávají jednotlivé směny.

Naopak 6 osob si myslí, že hranice stanoveny nejsou. Přičemž jedna z těchto osob uvádí, že intimní věci nesděluje dál. Jiný pracovník říká, že OSPODu předává jen důležité informace, veškeré informace pak sděluje sociální pracovníci. Jistá vnitřní hranice je tedy pravděpodobně vnímána i těmito pracovníky.

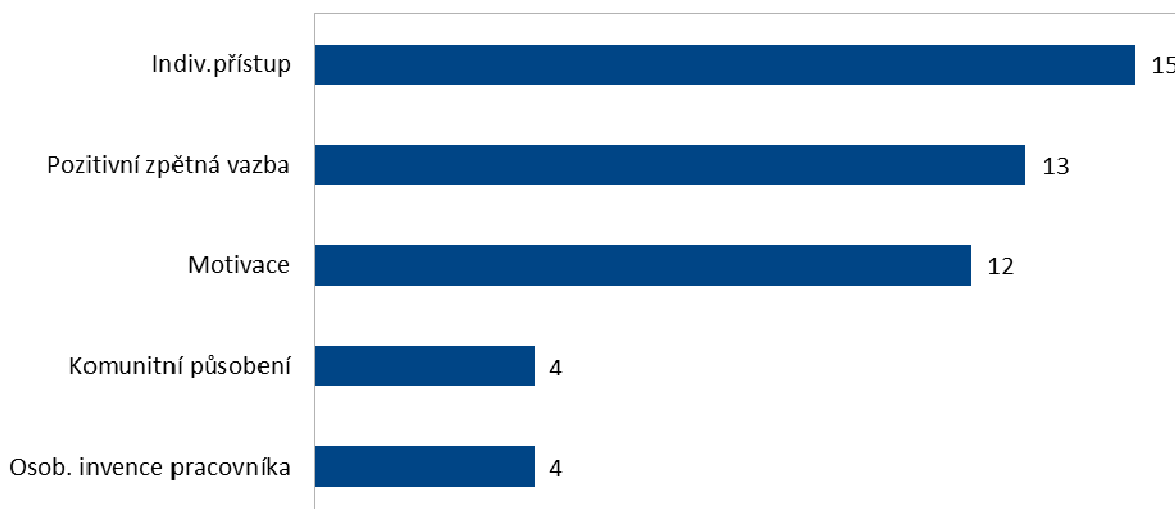
2. Sebepojetí dítěte

Při individuálních rozhovorech jsme od dotazovaných chtěli zjistit, **jak rozumí pojmu kladné sebepojetí dítěte**. Celkem 10 ze 14 dotázaných konkretizovalo pojem kladné sebepojetí a to například těmito výroky: „dítě si váží samo sebe, má se rádo“, „dítě ví, kam patří“, „dítě má dostatek sebevědomí“ anebo „dítě má na sebe reálný náhled“. Jeden z vychovatelů při vymezení pojmu sebepojetí říká, že děti na sebe nahlíží tak, jak jim to od narození vštěpovali rodiče. Některými vychovateli (2 ze 14 dotázaných) je kladné sebepojetí chápáno také jako příliš velké sebevědomí, nebo nezdravé upřednostňování sebe sama.

Při dotazníkovém šetření většina vychovatelů (3/4) považovala za důležité podporovat kladné sebepojetí dítěte. Zároveň znovu zaznívá (2 ze 14), že některé děti mají příliš silnou sebedůvěru, proto není potřeba je v tom podporovat, protože to vede k selhání dítěte.

Mezi **způsoby podpory kladného sebepojetí** vychovatelé nejvíce uváděli, že se dítě snaží různě motivovat (ke škole, zájmům, popřípadě práci), využívají individuální přístup k dítěti (povídání, podpora samostatnosti) a dávají mu pozitivní zpětnou vazbu (chválí, odměňují). Osobní invencí pracovníka jsou pak myšleny různé způsoby přístupu k dítěti (naslouchání, tulení, být pro dítě vzorem a dobrým příkladem). Je zřejmé, že se tyto přístupy vzájemně prolínají a překrývají. Mezi komunitní působení pak řadíme terapeutické pobyty s Letním domem, společné hodnocení na komunitě, seznamovací kolečko a dostatek sociálních příležitostí. Téměř všichni dotázaní uvedli kombinaci více způsobů. Graf 9. pak tyto způsoby podpory kladného sebepojetí dítěte zachycuje.

Graf 9. Způsoby podpory kladného sebepojetí dítěte
(elektronické dotazníky - 27 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

V individuálních rozhovorech toto téma vychovatelé dále rozvíjeli a do oblasti podpory kladného sebepojetí zahrnují také vzhled dítěte. Kdy se snaží ocenit, že to dítěti sluší, usměrní jej v možnostech péče o sebe anebo relativizuje hmotnost dívky, se kterou dívka není spokojená. Dotázaní také často mluví s dítětem o tom, že pobyt v dětském domově není chyba dítěte.

V souvislosti s touto otázkou jeden dotazovaný uvedl, že děti se potřebují umět vyrovnat se zklamáním (což souvisí s tématem vyrovnání se se ztrátami – viz níže), anebo že je důležité záměrně neupozorňovat na negativa. V souvislosti s kladným sebepojetím je zajímavá poznámka jednoho z respondentů, který uvedl, že na děti „nefungují příkazy a nařízení“.

Pro některé vychovatele je při budování kladného sebepojetí dítěte klíčová také možnost dětí setkávat se s lidmi „z venku“, s dětmi „z normálních rodin“ (viz také výše – oblast podpory vztahů). Jeden z vychovatelů v souvislosti s kladným sebepojetím dítěte uvádí, že se snaží ovlivňovat volbu přátel dětí, aby se vyvarovaly špatných příkladů. Jeden pracovník k této oblasti uvádí, že z důvodu zapojování mezi lidi zvenčí mají raději akce, které nejsou v rámci dětských domovů, aby se děti dostaly do tzv. „normálního“ prostředí, aby nemusely komunikovat jen s dětmi z dětských domovů.

Usměrňování v souvislosti s výběrem kamarádů, zájmů, školy anebo volby povolání, zmiňuje třetina z dotázaných vychovatelů. V rozhovorech poukázali 2 vychovatelé na to, že děti často hrají nemoc, aby se vyhnuli nejen škole, ale třeba také kroužkům anebo nějaké nepříjemné situaci.

Jiný vychovatel v souvislosti s podporovou sebevědomí dítěte zmiňuje, že je potřeba dávat dítěti důvěru. Dá se to udělat například i tak, že dá dítěti roli, aby více vedl nějaké slabší dítě. Tím dá vychovatel dítěti najevo, že může být někomu příkladem, že už dítě tyto situace zná a může tím provést někoho slabšího.

Další pracovník rovněž mluví o reflektivním způsobu používání pochvaly. To znamená, že vychovatel oceňuje dítě, že zvládlo napsat domácí úkol. Vychovatel to pak srovnává se dnem předchozím, kdy dítě ani nevědělo, že nějaký úkol má. Dále pak oceňuje děti v komunikační rovině, třeba když děti předejdou hádce, jeden druhému se omluví apod.

Nejen v souvislosti s tímto tématem se vychovatelé zabývali otázkou prospěchu ve škole. Jeden vychovatel uvádí, že známky jsou dětmi vysloveně vydržené, jiný zase, že tyto děti měly a budou mít špatný prospěch, pokud se něco nezmění.

Podpora sebevědomí může být podle jednoho z vychovatelů poskytnuta také v praktické rovině. Děti jsou trénovány v komunikaci s úřady, vedeny k tomu, aby si dokázaly své věci zařídit a vyřídit. Tím děti získají větší jistotu a naučí se jednat samy za sebe.

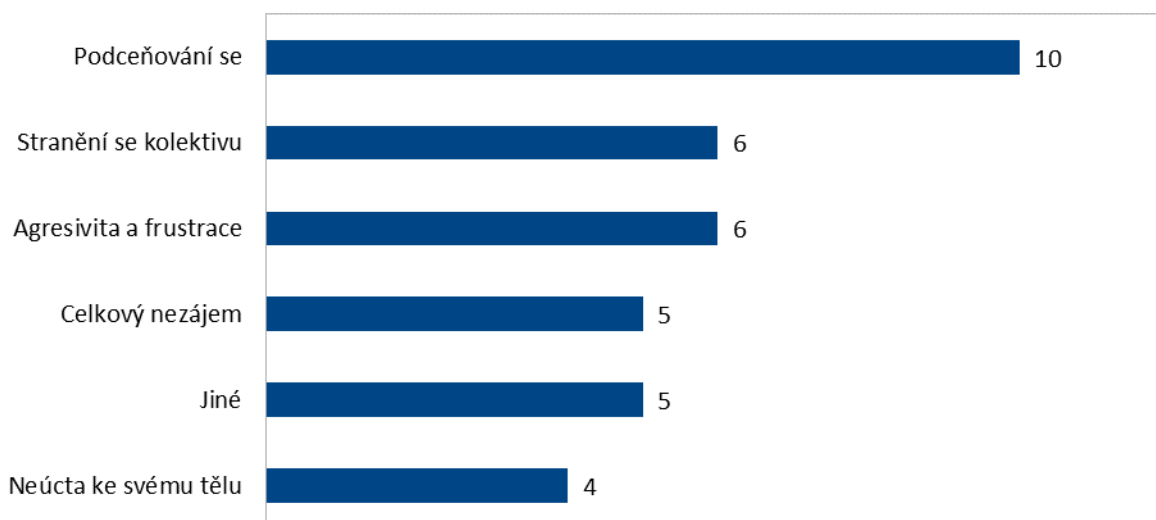
Popis projevů toho, že dítě má samo k sobě kladný vztah, uvádějí vychovatelé zřídka. Dotazovaní více reagují na otázku absence kladného sebepojetí u dítěte.

Za **projevy absence kladného sebepojetí** dítěte považují vychovatelé většinou různé podoby podceňování se. Do této kategorie spadá hlavně nedůvěra dětí sama v sebe: „Já jsem blbý. To mi nikdy nepůjde“.

Často se pak děti úplně straní kolektivu, jsou apatičtí a nemají o nic zájem, nic se jim nechce. Především v pubertě pak děti nemají rády své tělo, dochází k sebepoškozování, ale i k sexuální nevyhraněnosti.

Celý výčet uvádíme v Grafu 10. Kategorie „Jiné“ pak zahrnuje další možné, jednotlivě uvedené znaky absence kladného sebepojetí (děti si nahrazují vztahy věcmi, příliš se podřizují okolí, nezvládají prohry, bojí se, nebo se naopak na sebe snaží více upozornit).

Graf 10. Projevy absence kladného sebepojetí
(kvalitativní rozhovory - 14 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

V rámci tohoto tématu jsme se také ptali na konkrétní **podpůrné nástroje pro utváření identity dítěte**. Tato otázka byla pro vychovatele obtížná. Pouze 2 vychovatelé uvedli, že s identitou dítěte pracuje Letní dům a 1 vychovatel zmiňuje, že Letní dům využívá nástroj *kniha života*. Tento pracovník rovněž uvádí, že v dětském domově s dětmi vytváří osobní album, které jim zůstane jako památka z dětského domova (foto-album jako památku na dětství, zmínilo v rozhovorech více vychovatelů, ale nespojovali jej s nástrojem pro utváření identity).

Jiný respondent zmiňuje, že s dětmi mluví o průběhu jejich života a 2 respondenti se shodují v tom, že tvoří s dětmi individuální plán, při kterém s dítětem mluví o škole, zájmech, popřípadě brigádě a dalších cílech dítěte.

Dále od jednoho respondenta zazněla motivační odměna „cukr a bič“, tzn., když se dítě dobře učí, může se účastnit různých akcí a výletů, když ne, musí se doučovat. U menších dětí toto funguje lépe, podle názoru vychovatele. Dodává, že pro zvedání sebevědomí je potřeba hledat pozitivní body. Když si dítě nevěří, je potřeba jej podpořit, ono pak situaci zvládne a udělá si zkušenost, že uspělo. Obdobně je to s uklízením, ke kterému je nutné děti motivovat.

3. Attachment (vztahová vazba)

Pojem vztahová vazba má v pojetí vychovatelů různé podoby: např. pevný vztah k někomu, vztah mezi vychovatelem a dítětem, vztah s matkou. Zároveň vztahovou vazbu někteří vychovatelé spojují také s určitými vlastními hranicemi ve vztahu k dětem v dětském domově.

Tématem individuálních rozhovorů byly **projevy vytvořené vztahové vazby** u dětí, se kterými vychovatelé pracují. Dotázaní (9 ze 14) popisují konkrétní projevy dětí, o kterých se domnívají, že jsou znakem vytvořené vztahové vazby. Uvádějí, že takové dítě například o někom hezky mluví, někomu věří; mazlí se, je přítulné, vychovatel dostane pusy; rozumí roli vychovatele a vědí, že rodiče jsou stále ti, na které se mohou spolehnout; mají pocit jistoty, bezpečí, jako měly v dětství, pocit kam se vrátit, jsou víc sebevědomé, vyrovnanější; dítě má rádo svoji maminku; sourozenci mají vazbu mezi sebou, chrání se navzájem.

Jeden dotázaný uvádí, že dítě vyhledává kontakt a má potřebu s někým být, ale považuje to spíše za jakési nahrazování citů, než za vztahovou vazbu. Objevuje se také názor, že pevné vazby se vytvářejí mezi dětmi a vychovateli. Daný respondent se pak zamýšlí nad tím, zda je vhodné brát si děti k sobě domů, pokud to nemohu nabídnout i ostatním. Přiklání se spíše k tomu, že ano. Je lepší podpořit jednoho, nemohu-li podpořit všechny. Vnímá, že tento postoj mají spíše starší pracovníci, mezi které sám sebe také řadí. Vidí zde pak možnost utváření vazby. Pokud je dítě na daného vychovatele navázáno, může návštěva jejich vztah prohloubit. Další dotázaní mluví spíše o svém působení na děti, než o projevech vztahové vazby u dětí. Jeden dotázaný popisuje svůj vztah k dětem a své působení na děti v rámci školní přípravy a řešení problémů ve škole ("Proč to děláš? Budu se muset na tebe ptát ve škole.") a uvádí, že dítě na něj pak slyší. Jiný dotázaný uvádí, že oni, pracovníci, mají důvěru dětí, ale vztahovou vazbu v tom nevidí. Doplňuje, že je potřeba dětem rozdělovat stejné množství času a pozornosti.

Následně pak 3 pracovníci uvádějí, že děti vztahovou vazbu nemají a nemají si ji kde vytvořit, nebo ji mají, ale nedávají ji najevo. Jeden z těchto dotázaných později doplňuje, že vazbu mají děti jen k sourozencům, neboť ti jsou jediní, kdo je neopustili.

Na otázku **projevů chybějící vztahové vazby** odpovídali vychovatelé mnohem pohotověji, uváděli mnoho příkladů, které považují za projevy chybějící vztahové vazby. Daly by se shrnout do několika kategorií.

Chování vůči druhým: děti jsou uzavřenější, obtížně navazují vztahy, nejistotu maskují pózami; drží si odstup, vymezují se – nás může hladit jen máma; chytají každého za ruku, odešly by s každým, kdo se na ně usměje; lži a podvody; navazují povrchové vztahy, přikloní se spíše ke „špatné skupině“; špatně se učí; vyhýbají se tématu rodiče; jsou agresivnější, nemají hranice; jsou nastaveny bránit se útokem.

Posuzování sebe sama: neumí se ocenit, podceňují se, nemají zdravé sebevědomí; jsou nevyrovnaní.

Emoční rovina: nemají rozvinuté city; jsou emočně rozhozené, našťvané na rodiče, že slibují, ale nepřijdou; deprivace, nikdy se necítí tolik v bezpečí, sobecké, nedokážou přát druhým, velká rivalita vzájemně mezi sebou; emoční plochost, chybí jim „vymazlenost“ z rodiny, ke každému vychovateli se vrhají, hluboký opravdový cit nemají, protože ho nemají zažitý (přirovnává, že to mají jinak než my „normální lidi, co víme, co je láska“, z pohledu respondenta se jedná o labilní děti, které nemají z minulosti základ citovosti).

Dále pak 13 ze 14 dotázaných odpovědělo jednoznačně, že mají možnost **podporovat utváření vztahové vazby** u dětí, se kterými pracují.

V rámci podpory utváření vztahové vazby se vychovatelé snaží být dobrým příkladem, dávat dětem najevo, že se na ně (na vychovatele) mohou spolehnout. Slovy jednoho dotázaného: „Nelhat. Co řeknu, musím splnit.“ Vychovatelé se snaží hovořit s dítětem individuálně, podporovat vztah k rodiči, podpořit děti v pocitu jistoty apod.

Jeden respondent pak v souvislosti s podporou vztahové vazby vyzvedává význam zážitků (v podobě výletů, akcí), protože na ně si děti vzpomenu, až budou mít své děti a mohou tuto zkušenost předávat dál. Pracovník je toho názoru, že prostřednictvím zážitků mohou dětem poskytnout důvěru a jistotu.

Jiný dotázaný uvádí, že je potřeba dětem dávat lásku, aby chápaly opravdovost toho citu. Upřesňuje to tím, že jim například ukazuje, že i v době volna na ně myslí – něco jim upeče apod. Také u jiných dvou respondentů zaznívá nutnost pracovat s citem dětí (projevit náklonnost, citlivost; poukázat na cit dětí, aby k někomu našly cestu), přičemž jeden doplňuje, že je zároveň potřeba usměrňovat u dětí jejich prudkost a agresivitu.

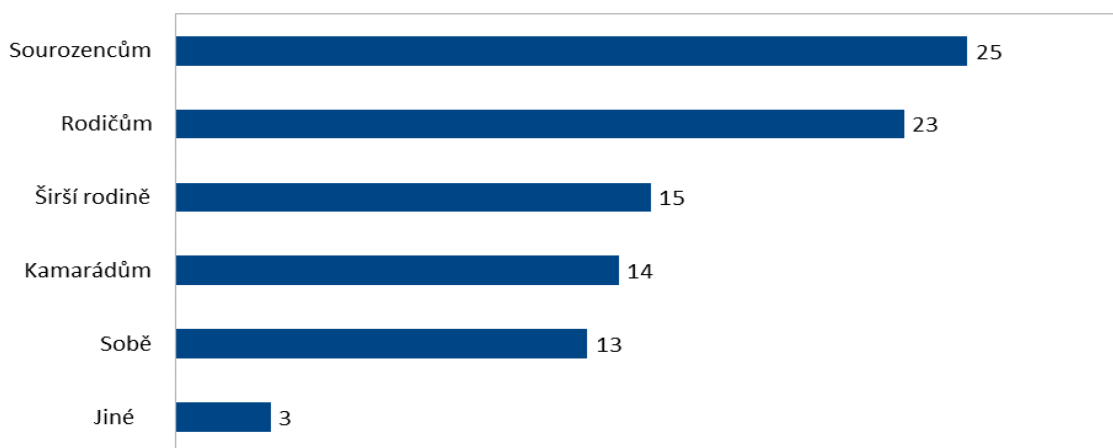
Podporu vztahové vazby spojuje další dotázaný s korekcí vztahů mezi dětmi v dětském domově (vysvětlování, jak se k sobě navzájem chovat). Pro jiného respondenta znamená podpora vztahové vazby mluvit s dítětem o vztazích, především partnerských (uvádí příklad dospívajícího dítěte).

Další vnímá vztahovou vazbu spíše v souvislosti s podporou sociálního začlenění dětí. Snaží se zapojit děti do kroužků, aby měly i jiné vztahy mimo dětský domov. Má starost o začlenění psychicky nemocného dítěte do kolektivu, pomáhá dívce odlehčovat obavy o její vzhled, stará se o vzhled chlapce (má zájem, aby ve škole nevypadal „jako z dětského domova“, přičemž uplatňuje v tomto směru subjektivní hodnocení, když říká: „budeš nosit rifle, jako normální kluk a ne tepláky“).

Zaznívá také, že vychovatel se s dětmi snaží mluvit o tom, co se jim na druhých nelíbí, aby se do toho uměly vžít. Jiný spíše koriguje negativní chování dítěte výchovným napomínáním a vysvětlováním důsledků chování.

V dotaznících vychovatelé vyjádřili, že u dětí podporují vztahovou vazbu nejčastěji k sourozencům, poté k rodičům a širší rodině. Bylo zmíněno, že je dobré také podporovat vztahovou vazbu k rodinné skupině v dětském domově. Graf 11. znázorňuje četnost jednotlivých odpovědí, jakým směrem (vůči jakým osobám) vychovatelé směřují podporu attachmentu.

Graf 11. U dětí podporuji pevnou vztahovou vazbu k....
(elektronické dotazníky - 27 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

Dále vyplynulo, že nejistá vztahová vazba v dětství může dle názoru respondentů mít vliv na život dítěte v sociální oblasti (např. nejistota ve vztazích, nedůvěra ke světu), v psychické oblasti (nízké sebevědomí, projevy agresivity, potíže s emocemi) a v praktickém životě (absence samostatnosti a odpovědnosti).

Zajímalo nás dále, **zda si vychovatelé myslí, že mají vliv na vývoj dítěte**. Pracovníci se většinou domnívají, že ano. Jeden respondent v této souvislosti uvádí, že děti vycítí, když si vychovatelé nesednou, projeví se to na nich. Proto je podle něj důležité, aby vychovatelé nesráželi autoritu jeden druhého. Jiný dotázaný si myslí, že vychovatelé mohou být pro děti příkladem dospělého, který je důvěryhodný a konzistentní v názorech, jedná s dítětem férově. Mohou dávat signál, že svět je bezpečný a dospělí jsou spolehliví. A tím korigovat jejich zkušenost, kterou mají z minula. Obdobně jiný pracovník vnímá možnost ovlivňovat představu dětí o okolním světě prostřednictvím jeho vztahu k dětem; uvádí příklad dospívajícího chlapce, se kterým komunikuje o autech a motorech, rozumí si v tom spolu.

Další pracovník mluví o vlivu na věci, na kterých se pracuje a dochází tam k nepatrným posunům (např. pravidelná docházka do školy). Zaznívá také názor, že vychovatelé mohou dětem ukázat vzor (model) rodiny.

Jiný respondent říká, že se snaží, aby děti fungovaly (zde není jasné, co tím má pracovník konkrétně na mysli) a aby měly smysl pro povinnost. K tomu dodává, že jednodušší je to v tomto směru s mladšími dětmi, u starších je to těžší – rysy jsou dle jeho názoru již dané. Stejný názor má jiný vychovatel a dodává, že starší děti někdy odcházejí do výchovných zařízení a vychovatel pak na supervizi řeší, proč se to stalo zrovna dítěti, které měl svěřené on/ona, jestli je to třeba i jím samotným.

Jeden vychovatel také uvádí, že děti mohou přebírat vzor chování, který zažily, když byly v dětském domově a používat ho dál. To potvrzují děti, které vyrůstaly v dětském domově, přijdou tam na návštěvu a již mají svoje děti. Dochází tedy k určité zpětné vazbě, i když třeba s větším odstupem času. Jiný vychovatel naopak uvádí, že zpětnou vazbu nemá, už vůbec ne pozitivní. Věří ale, že vliv vychovatelé mají, neboť s dětmi tráví nejvíce času.

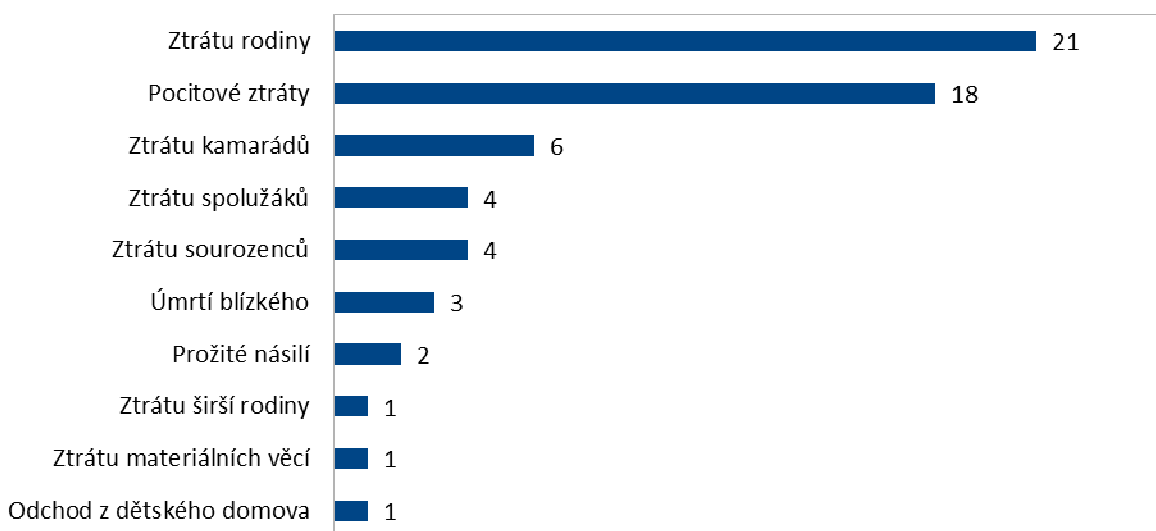
V souvislosti s tématem pevné vztahové vazby jsme se ptali na **pojem attachmentová figura**. Tento pojem zná 1 vychovatel ze 14 dotázaných. Zároveň, po vysvětlení pojmu tazatelem, 8 dotázaných hodnotilo, že mohou v dětském domově **být pro některé děti attachmentovou figurou**. Jeden vychovatel tvrdí, že je však takovou vynucenou attachmentovou figurou, druhý pak, že dítě dá časem přednost vychovatelům v dětském domově před rodiči. Jiný vychovatel při této příležitosti zmiňuje, že není dobré, když se vychovatelé často střídají. Další 3 dotázaní uvedli, že takovou figurou rozhodně nejsou, protože nejsou v dětském domově dostatečně dlouho, nebo proto, že jí nechtějí být z důvodu vlastních hranic, či záměrné menší emoční angažovanosti vůči dětem. Zbývající respondenti se nejsou jisti, jestli attachmentovou figurou mohou být.

V kontaktu s dětmi, kteří už opustili dětský domov, je 10 vychovatelů. Nejčastěji si píšou přes Facebook (70%) a telefonují si (40%). Dětské domovy navštěvuje podle vychovatelů 30 % dětí, někteří vychovatelé zmiňují, že chodí také ukázat vlastní děti a mají radost z těchto společných chvil. Někdo naopak uvádí, že se děti ozvou pouze v případě, když se jim nedaří. Na důležitost doprovázení dětí i po odchodu z dětského domova upozorňují v této souvislosti 2 ze 14 vychovatelů.

4. Ztráty

Za **prožité ztráty u dětí považují vychovatelé** nejčastěji ztrátu rodiny a dalších vztahů (kamarádů, sourozenců a spolužáků). Vychovatelé uvádí také velké množství pocitových, psychických ztrát. Do této kategorie řadíme pocit bezpečí a jistoty, důvěry a motivace, ztrátu lásky a víry v rodinu. Několika vychovatelů bylo i v souvislosti s tímto tématem zmíněno, že s dětmi řeší časté zklamání v souvislosti s návštěvou rodičů, kteří návštěvu slíbí a poté nepřijdou (viz také výše – oblast podpory rodinných vztahů). Zajímavou myšlenku vyjádřil jeden z vychovatelů v souvislosti se smrtí rodiče. Tento vychovatel se domnívá, že pro děti je mnohem lehčí vyrovnat se se smrtí rodiče, než s tím, když se rodič neozývá, protože ta nejistota je pro děti mnohem těžší. Všechny typy ztrát, které uváděli vychovatelé, ukazuje Graf 12.

Graf 12. Za prožité ztráty u dětí je možné považovat
(elektronické dotazníky - 27 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

V souvislosti s tématem prožitých ztrát u dětí z dětských domovů, jeden z dotazovaných zmínil, že dětský domov je to nejlepší, co mohlo dítě potkat a další dotazovaný tuto myšlenku potvrzuje větou, že dětský domov je pro děti záchrana. Na druhé straně však jiný vychovatel si myslí, že i sociálně slabší rodina je lepší, než dětský domov. Bylo zmíněno také to, že dětský domov může děti lépe materiálně zabezpečit a to že si starší děti uvědomují a svůj pobyt v dětském domově tak obhajují.

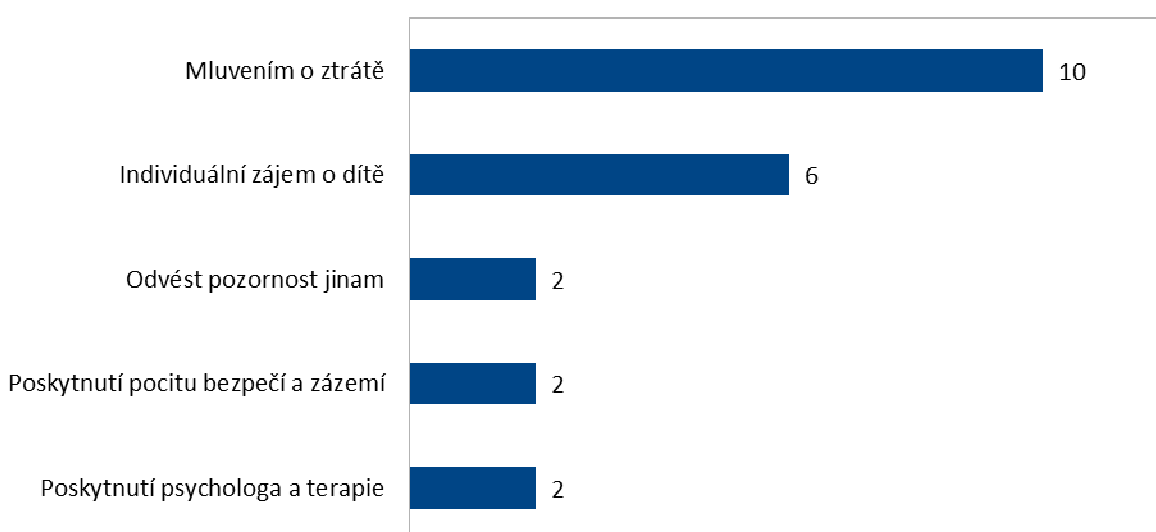
Dalším tématem k hovoru v oblasti ztrát byly možné **projevy vyrovnávání se se ztrátou**. Dotazovaní uváděli, že na dětech, kteří se vyrovnávají s nějakou ztrátou, je patrná změna chování. Děti jsou především citově deprivované (uváděli 3/4 dotázaných). Objevuje se u nich bezmoc, frustrace, nejistota, úzkost, manipulace, bojácnost a afektované chování. Více než polovina vychovatelů uváděla, že děti jsou více agresivní, nadávají, řvou a vztekají se. Jeden vychovatel se nad tímto tématem pozastavil a uvádí, že jsou dnes děti agresivní mnohem víc než dřív.

Téměř polovina vychovatelů se zmínila, že některé děti, které se vyrovnávají se ztrátou jsou víc plačtivé a izolují se od okolí. V menší míře zaznělo, že děti vypadají navenek, že jsou v pořádku, ale je to jen taková jejich póza. Jeden vychovatel uvedl, že děti se na sebe mohou snažit také více upozornit. Zmíněny byly i špatné sny a fantazijní představy.

Téměř všichni dotázaní považují za důležité pomoci dítěti vyrovnat se se ztrátou a při podpoře dítěte ve zpracování ztrát vychází ze své vlastní zkušenosti a praxe, popřípadě se chovají tak, jak by se chovali ke svým dětem. Zároveň 3 ze 14 dotázaných znají také teorii zabývající se vyrovnáním se se ztrátou, nebo teorii podobnou, která se týká tohoto tématu.

Vyplynulo, že vychovatelé **pomáhají dětem vyrovnávat se se ztrátou** nejvíce povídáním si o ztrátě (3/4 vychovatelů) a individuálním přístupem k dítěti (téměř polovina), kdy se vychovatel snaží situaci vysvětlit a dítě podpořit. Někteří vychovatelé uvádí, že je důležité dítě nelitovat a naučit jej postavit se na vlastní nohy. Jiní vychovatelé volí také metodu odvedení pozornosti dítěte na jinou činnost. Za zmínku určitě stojí snaha jednoho dotazovaného, který se snaží kontaktovat s dítětem telefonicky „staré kamarády“ anebo pokud je možné, tak zorganizovat návštěvu „starých“ kamarádů a míst. Jeden z vychovatelů zmiňuje také terapii s hlínou, kterou jim poskytuje Letní dům. Způsoby podpory dětí při vyrovnání se se ztrátou zachycuje Graf 13.

Graf 13. Způsoby podpory dětí při vyrovnání se se ztrátou
(kvalitativní rozhovory - 14 respondentů)

Zdroj: Výzkum „Mám na to“, 2017

Ptali jsme se vychovatelů, jestli si myslí, že se děti s prožitými ztrátami vyrovnaly. Je tím myšlen hlavně příchod do dětského domova a ztráta rodiny, zázemí, kamarádů a dalších příbuzných či známých. Na tuto otázku odpovědělo 7 vychovatelů ze 14 dotázaných, že se děti neustále snaží se ztrátou vyrovnat a 2 vychovatelé z nich si myslí, že si to s sebou děti ponesou pořád. Další 2 vychovatelé se domnívají, že je to u dětí velmi individuální (někdo se vyrovnal, jiný ne). Podle 2 vychovatelů se děti díky prostředí v dětském domově a lidem v nich (děti i dospělí) s touto ztrátou dokázaly vypořádat.

V této souvislosti uvedl jeden z vychovatelů, že děti se se ztrátou vyrovnají také pomocí zástupných prostředků (alkohol a drogy). Zaznělo také, že děti se pak často zaměří více na materiální věci a dále, že děti se se ztrátou vyrovnají mnohem lépe než dospělí (myšleno však především v souvislosti se smrtí blízkého).

Vychovatelů jsme se v této souvislosti zeptali, jak by podle nich měl vypadat **ideální příchod a odchod dítěte z dětského domova**. Často byla vychovateli popsána praxe v daném dětském domově.

Jeden z dotázaných uvedl, že v souvislosti s příchodem dítěte do dětského domova mají vypracované metodiky, jiný zmiňuje adaptační plány. Další popisuje rovněž praxi v dětském domově, kde pracuje, a myslí si, že je to tak pro dítě nejlepší. Dítě je navštíveno zástupci dětského domova ještě před samotným přesunem a je seznámeno se vším potřebným. Může se také podívat na fotky svého nového domova, pokoje a zeptat se na vše, co ho zajímá. V tomto případě pak dítě ví, kam půjde a může se cítit jistěji.

Ve všech dětských domovech probíhají „seznamovací kolečka“, někde také večere na přání. Byl zmíněn citlivý a vlídný přístup k dítěti.

Zajímavá je otázka přítomnosti či nepřítomnosti rodičů, popřípadě sourozenců při příchodu dítěte do dětského domova. Již v otázce na spolupráci s rodiči od jednoho vychovatele zaznělo, že rodič je přizván na den přemístění dítěte do dětského domova. V některých dětských domovech je přítomnost rodiče, pokud je to možné, běžnou záležitostí.

Odchodem dětí z dětského domova je v tomto kontextu myšlen vstup do samostatného života (nikoliv tedy návrat zpět do rodiny). Ideálem pro více než polovinu vychovatelů je komplexní a dlouhodobá příprava dítěte (téměř všichni zmiňují dokončenou střední školu, nalezené bydlení a práce). Z dotázaných 3 mluví také o tréninkových bytech, které slouží jako dobrá příprava dětí do samostatného života. Další 2 vychovatelé uvádí jako důležitý bod také potřebu finanční gramotnosti dětí.

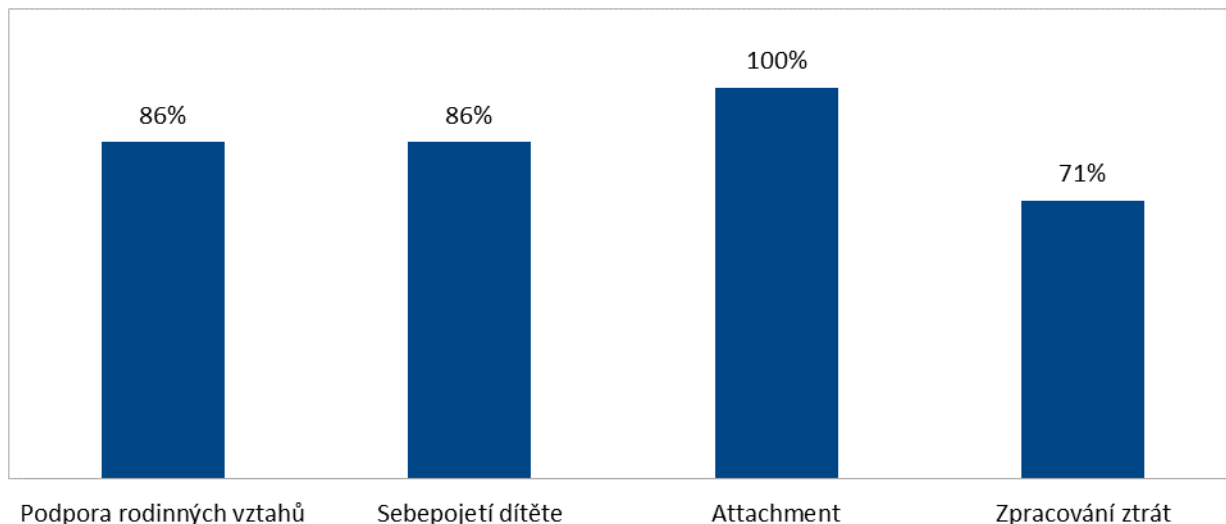
Jeden vychovatel zmiňuje určité rituály, které mají dítěti říct, že i přesto, že odchází, tak na něj nezapomenou. Určitým rituálem je i rozlučková večere na přání anebo možnost vzít si s sebou na památku nějakou oblíbenou věc.

Jeden z vychovatelů se také zmínil, že ne vždy děti opouští dětský domov v dobrém a tam pak není možnost příjemného rozloučení. Z dotázaných vychovatelů jeden uvádí a oceňuje podporu neziskových organizací v tomto směru. A dále 4 vychovatelé zmiňují, že by vše při odchodu mělo být nastaveno tak, aby se dítě na návštěvy do dětského domova rádo vracelo.

5. Zájem o vzdělávání

Z dotazníkového šetření vyplynulo, že vychovatelé mají nejvíce zájem o vzdělání v oblasti sebepojetí dítěte a attachmentu. Po následujících kvalitativních rozhovorech přibyla i další dvě témata - podpora rodinných vztahů a zpracování ztrát. Graf 14. zachycuje procentuální počet zájemců o jednotlivá témata.

Graf 14. Počet zájemců o vzdělání v jednotlivých tématech
(kvalitativní rozhovory - 27 respondentů)

Zdroj: Výzkum Mám na to, 2017

Preferovanými formami vzdělávání jsou dle údajů získaných z elektronických dotazníků přednášky a kazuistické semináře, workshopy a individuální konzultace, popřípadě teambuilding.

Z následujících rozhovorů vyplynulo, že vychovatelé by měli dále zájem o vzdělávání na téma motivace dětí, agrese a šikana, sdílení zkušeností a vztahy na pracovišti. Objevilo se také téma profesních hranic vychovatele, žárlivost u dětí a také podpora skromnosti a pokory dětí.

Shrnutí hlavních poznatků z výzkumu

Podpora rodinných vztahů

Vychovatelé většinou považují za důležité podporovat rodinné vztahy a při své práci se o to snaží. Směrodatné je pro většinu z nich přání dítěte, zda chce či nechce mít kontakt s rodičem. Jako formu podpory nejčastěji uvádějí různé možnosti aktivizace dítěte a rodiče (podpora telefonování, setkávání). Vychovatel tak činí prostřednictvím oboustranného motivování ke kontaktu, nabídky pomoci s plánováním programu setkání apod. Podpora rodinných vztahů může postupně nabírat na intenzitě. Od telefonování až po pravidelné pobyty dítěte doma u rodiče. Důležitou podmínkou pro takový vývoj je, aby byl rodič připraven na setkávání s dítětem a spolupráci s dětským domovem. Svoji roli v tomto procesu podpory hraje také metodické nastavení - aktivity dětského domova směrem k rodiči mohou mít v různých dětských domovech různě široký záběr.

Vychovatelé většinou získávají informace o rodičích z dokumentace dítěte, ale také od samotných rodičů, nebo od dětí. Mít informace o rodičích považují vychovatelé za důležité a část z nich v tom vidí možnost jak lépe rozumět dítěti (a jak mu neublížit). Hranice pro získávání informací o rodičích není striktně vymezena a nejví se bývá pro dotazované významným tématem.

Většina pracovníků mluví s dětmi o jejich rodičích a častým kritériem opět je, že tak činí jen pokud si to děti přejí. Obsahem rozhovorů je často zklamání dítěte z rodiče, vysvětlování situace rodiče pracovníkem, ale také rozpouštění ideálních představ o rodičích.

Spolupráce s rodiči probíhá většinou na úrovni podpory realizace konkrétního kontaktu rodiče s dítětem. Výjimkou je účast několika vychovatelů na pravidelných rodinných schůzkách, v rámci kterých se kontinuálně pracuje i s rodičem na změně jeho životní situace.

Vychovatelé se snaží a daří se jim podporovat u dětí i jiné vztahy než jen ty s rodiči. Uváděli podporu vztahů s kamarády/vrstevníky, prarodiči, hostitelskou rodinou, širší rodinou. Důležitou roli vnímají i v možnosti vztahů s jinými dospělými, tedy lidmi zvenčí. Oceňovali zároveň činnost organizací, které za dětmi dojíždějí a udržují s nimi vztahy.

Při podpoře rodinných vztahů má pro vychovatele svůj význam spolupráce se sociální pracovníky z dětského domova a s pracovníky OSPOD. Vychovatel většinou úzce spolupracuje se sociální pracovníky v dětském domově, ta je pak více v kontaktu s pracovníky OSPOD. Kompetence sociální pracovníce a míra její spolupráce s rodiči se v jednotlivých dětských domovech může lišit. Vymezení spolupráce mezi vychovateli, sociální pracovníky a OSPOD vnímají vychovatelé spíše jako přirozeně nastavené.

Vychovatelé často zmiňovali těžkosti a frustrace spojené s podporou rodinných vztahů, jako např. nezájem rodičů o kontakt s dítětem, nespolehlivost, výtky rodičů vůči práci vychovatelů apod.

Sebepojetí dítěte

Většina vychovatelů považuje za důležité podporovat kladné sebepojetí dítěte a nejčastěji tak činí volbou individuálního přístupu k dítěti, motivací dítěte a dáváním pozitivní zpětné vazby a ocenění. Mezi metodické nástroje podpory kladného sebepojetí uvádějí *knihu života*, se kterou pracují lidé z Letního domu. Dále uvádějí *fotoalbum* a také přístup, který je lidově nazýván *cukr a bič*.

Popis projevů kladného sebehodnocení uvádějí zřídka, více reagují na otázku jeho absence. Nejčastěji považují za znaky absence kladného sebehodnocení podceňování se, stranění se kolektivu, agresivitu či frustraci.

Vztahy s lidmi zvenčí, které zazněly již výše, považují vychovatelé za důležité právě i v souvislosti s podporou kladného sebepojetí. Jedná se o stejně staré kamarády, ale i dospělé, kteří mohou být pro dítě inspirací a motivací.

Vztahová vazba

Pojem vztahová vazba, neboli attachment má v pojetí pracovníků mnoho podob. V principu však hovoří o pevném vztahu k někomu (k rodiči, k vychovateli).

Pracovníci popisují projevy vytvořené vztahové vazby u dětí (mají se rádi se sourozenci, dítě má rádo maminku, dítě se tulí k vychovateli). Někteří vychovatelé však v určitém chování vidí spíše projev deprivace, než pevné vazby. Místo popisu projevů vytvořené vztahové vazby část dotázaných inklinuje k popisu jejich vlastního působení na děti.

U popisu projevů chybějící vztahové vazby jsou vychovatelé sdílnější. Tyto projevy lze rozlišit do tří širších oblastí: chování vůči druhým, emoční rovina a hodnocení sebe sama. Domnívají se, že nejistá vztahová vazba se může projevit na vývoji dětí v sociální, psychické oblasti i v praktickém životě.

Vychovatelé se domnívají, že mohou dílčím způsobem podporovat utváření vztahové vazby u dítěte – skrze vlastní příklad. Podporu vztahové vazby se vychovatelé nejčastěji snaží cílit směrem k rodičům, sourozencům nebo dalším příbuzným.

Dále si myslí, že mohou mít vliv také na celkový vývoj dítěte. Svým působením na dítě jej mohou ovlivňovat jak v jakémsi obecném náhledu na svět (bezpečné místo), tak v konkrétním vývoji v dané oblasti (např. školní docházka). Vychovatelé se zmiňují o náročných pracovních situacích při práci s dětmi, které jsou navíc ztíženy chybějící či slabou zpětnou vazbou.

Pojem attachmentová figura byl vychovatelům většinou neznámý. Po jeho objasnění téměř 2/3 vyhodnotily, že by mohly být attachmentovou figurou pro děti, se kterými pracují. Zazněl také názor, že vychovatel attachmentovou figurou být nechce. Více než 2/3 vychovatelů jsou v kontaktu s dětmi, které již dětský domov opustily, forma kontaktu se různí (častý je Facebook a telefonáty).

Ztráty

Vychovatelé považují nejčastěji za prožitou ztrátu u dítěte ztrátu rodiny, ztráty v emoční rovině, také ztráty kamarádů, sourozenců. Považují za důležité pomáhat dětem vyrovnat se se ztrátami a činí to nejčastěji volbou individuálního přístupu k dítěti a povídáním, dále např. podporou dítěte při vyhledání starých kamarádů, míst. Podpůrné pro vyrovnání se se ztrátou je podle některých odvedení pozornosti od tématu. Zaznělo také, že je potřeba naučit děti, aby se nelitovaly a uměly se postavit na vlastní nohy.

Za projevy prožitých ztrát považují např. nejistotu, úzkost, agresivní chování, afektované chování apod. Polovina vychovatelů si myslí, že děti, se kterými pracují, se doposud se svými ztrátami nevyrovnaly.

Pracovníci podporují dítě při vyrovnání se se ztrátou především na základě svých pracovních zkušeností a přirozených úsudků. Poněkud se rozcházejí v názorech, zda je pro dítě lepší dětský domov nebo sociálně slabá rodina vyžadující pomoc.

Při dotazu, jak by podle nich měl vypadat ideální příchod do dětského domova, inklinovali vychovatelé spíše k popisu praxe v daném dětském domově, ve kterém pracují. Rozdílnost názorů panuje u tématu přítomnosti rodiče při příchodu dítěte do dětského domova. Co se týká ideální představy odchodu dítěte z dětského domova, více než polovina dotázaných se shoduje na nutnosti komplexní a dlouhodobé přípravy na odchod.

Otázky a doporučení

Na základě popsaných zjištění si klademe některé otázky, na něž jsme v realizovaném výzkumu nenašli odpovědi. Pokusíme se je shrnout do několika kategorií a doporučení.

Metodické uchopení spolupráce s rodiči

- Často zaznělo, že spolupráce s rodiči je z mnoha důvodů obtížná.
- Pracovníci prožívají zklamání z toho, když rodiče selhávají.
- Zaznělo vícekrát, že když se spolupráce s rodiči daří, dítěti se daří lépe a cítí se lépe.
- Z odpovědí vyplývá, že existuje model cílené spolupráce s rodiči koordinované dětským domovem.

Je možné, že za nezájmem rodičů se mohou skrývat ještě jiné důvody jejich nespolupráce?

Co by mohlo pomoci, aby se spolupráce s rodičem lépe dařila?

Doporučení: Téma postojů a sebehodnocení rodičů, jejichž dítě je umístěno v dětském domově, či jiné formě náhradní péče, by dle našeho názoru mohlo být vhodným doplněním v oblasti výzkumu ohrožených rodin a náhradní péče.

Zvládání náročných pracovních situací

- Vychovatel je často svědkem velmi vyhrocených rodinných vztahů či negativních postojů dětí vůči rodičům.
- Vychovatel se často při své práci setkává se selháním rodiče na jedné straně a smutkem či vztekem dítěte na druhé straně.
- Vychovatel se každodenně setkává s projevy deprivace u dětí. Jsou to mnohdy projevy velmi silné, ale také smutné a pro vychovatele psychicky náročné.
- Vychovatelé mohou zažívat náročné situace, kdy děti, o které se starají, jsou přesunuty do výchovných zařízení, či odejdou k rodině, která má na ně negativní vliv apod. Vychovatelé mohou pociťovat silné zklamání z takového vývoje a být konfrontováni otázkou, zda situaci šlo nějak více ovlivnit.
- V mnoha podobách zaznělo téma hranic pracovníka vůči dítěti. Hranice jsou někdy velmi jasně nastavené, pracovník se nechce emočně angažovat. Jindy jsou hranice velmi volné a pracovník se vůči dětem emočně angažuje i v době svého volna.
- Zpětná vazba od dítěte může být velmi různorodá. Někdy přijde až s mnohaletým zpožděním, nebo nepřijde vůbec. Obdobně je tomu se zpětnou vazbou od rodičů. Pracovníci se mohou potýkat s nedostatkem pozitivní zpětné vazby.

Jak vychovatelé zvládají každodenní náročné pracovní situace a co jim pomáhá stanovit si hranice pro práci s dětmi?

Předpokládáme, že pracovníci mají možnost využití pravidelné supervize. Mají další nástroje, které jim umožňují vyrovnávat se s náročnými situacemi v pracovním prostředí a zachovat si profesionální přístup?

Doporučení: Užitečné by mohlo být využívání reflektivního přístupu v každodenní praxi pracovních týmů dětských domovů.

Závěr

Na počátku výzkumu jsme chtěli zjistit úroveň kompetencí vychovatelů v uvedených čtyřech oblastech a jejich využití v praxi.

Vychovatelé vnímají důležitost všech čtyř témat, která tvořila linii výzkumu. Přístupují aktivně k podpoře rodinných i dalších vztahů dětí. Míru podpory v určitém smyslu ovlivňuje připravenost rodiče spolupracovat a metodické nastavení daného dětského domova. Toto téma se zdálo být vychovateli uchopeno s největší jistotou. Sebepojetí a vztahovou vazbu vychovatelé vnímají částečně jako propojené oblasti. Oblast attachmentu je pracovníky pojmána poněkud nejistě, nicméně shodují se v základním pojetí „utváření pevného vztahu“. Více inklinují k popisům absence projevů kladného sebehodnocení a vztahové vazby, než jejich přítomnosti. Při podpoře vztahové vazby a kladného sebepojetí vidí význam své role při každodenním působení na děti. Téma ztrát vnímají pracovníci v různých oblastech života dětí. Vyrovnávání se ztrátami podporují a děje se tak především na základě jejich přirozeného úsudku. Vychovatelé mají zájem o vzdělání ve všech čtyřech klíkových tématech tohoto výzkumu a také v některých dalších.

Výše uvedená zjištění a doporučení mohou být podnětem pro specifikaci nabídky vzdělání pro vychovatele dětských domovů. Dále mohou také sloužit jako impuls pro další výzkum zaměřený na postoje a potřeby pracovníků v dětských domovech, na postoje a potřeby rodičů dětí umístěných v dětských domovech a další související témata.

Děkujeme všem vychovatelům dětských domovů, kteří se účastnili tohoto výzkumu, za čas, který nám věnovali a jejich vstřícnou spolupráci.